

Genetolingvistična klasifikacija vzhodnoslovanskih jezikov

MATEJ ŠEKLI

*Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, in
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Novi trg 4,
SI – 1000 Ljubljana, matej.sekli@guest.arnes.si*

SCN VII/1 [2014], 5–20

V prispevku je obravnavan nastanek posameznih vzhodnoslovanskih geolektov hierarhične stopnje jezika iz prvotne vzhodne slovanščine. Znotraj le-te sta se pojavili dve inovativni središči, in sicer severovzhodno (»rusko«) in jugozahodno (»ukrajinsko«), iz katerih sta se oblikovali ruščina in ukrajinščina, med njima pa na zahodnem obrobju prehodni geolekt beloruščina. Za vsak vzhodnoslovanski jezik so prikazane njegove definicijske lastnosti, ki ga razmejujejo znotraj vzhodne slovanščine in v razmerju do sosednjih jezikov, ter model njegove lingvogeneze.

The article attempts to classify East Slavic languages according to the model of their respective linguogeneses, focusing on the development of individual geolects from the original East Slavic. For an early stage of East Slavic two focal areas can be established, viz. North-Eastern East Slavic (Russian) and South-Western East Slavic (Ukrainian), the transitional area being occupied by Western East Slavic (Belorussian). The attempt is made to establish the defining characteristics which delimit the individual East Slavic idioms within the wider linguistic area and in relation to each other.

Ključne besede: genetolingvistika, geolingvistika, geolekt, genetolingvistična klasifikacija, primerjalno jezikoslovje, vzhodnoslovanski jeziki

Key words: genetic linguistics, geolinguistics, geolect, genetic classification, comparative linguistics, East Slavic languages

0 Uvod

Pozna praslovanščina (do ok. 800) se je po starejših popraslovanskih inovacijah razcepila na tri slovanske makrogelekte (južna : vzhodna : zahodna slovanščina) ter hkrati znotraj le-teh na manjše geolekte (znotraj vzhodne slovanščine

se je že zelo zgodaj pojavilo vsaj pet osnovnih starejših vzhodnoslovanskih geolektov).¹ Vzhodno slovanščino kljub začetnemu divergentnemu izhodišču kot enotni geolekt povezujejo starejše in nekoliko mlajše splošnovzhodnoslovanske inovacije. Vzhodnoslovanski geolekti hierarhične stopnje jezika so se dokončno izoblikovali po mlajših nesplošnovzhodnoslovanskih inovacijah.

V prispevku je v prvem delu prikazano oblikovanje (sicer nekoliko neenotne) vzhodne slovanščine, v drugem delu pa njen razcep na vzhodnoslovanske jezike.

1 Oblikovanje vzhodne slovanščine

1.1 Starejše splošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti

Starejše splošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti (arhaizmi in inovacije) se pojavljajo v vsej vzhodni slovanščini. Na osnovi primerjave z jezikovnim stanjem v južni slovanščini (tj. v stari cerkveni slovanščini) je mogoče sklepati, da so se najverjetneje izoblikovale že pred 2. polovico 9. stoletja, izpričane pa so šele od začetka vzhodnoslovanske pisne tradicije znotraj vzhodnoslovanske redakcije cerkvene slovanščine v 11. stoletju (nekatero sporadično že v Ostromirovem evangeliju (1056–1057) (dalje OE)), in sicer neposredno predvsem tiste značilnosti, ki niso (tudi) južnoslovanske, kot odkmik od starocerkvenoslovanske jezikovne norme.² Nekatere od njih so značilne za širši prostor, kot je vzhodnoslovanski, nekatere pa samo za vzhodnoslovansko jezikovno ozemlje.

1.1.1 Starejše splošnovzhodnoslovanske in širše glasovne značilnosti

Popraslovanske glasovne značilnosti, ki so značilne za vzhodno slovanščino in širše, so predstavljene glede na svoj zemljepisni obseg in posledično glede na to, kateri geolekti so se z njihovo prisotnostjo/odsotnostjo oblikovali (gledano s stališča pozneje izoblikovanih geolektov):

¹ Pričujoči prispevek je nadaljevanje obravnave genetolingvistične klasifikacije slovanskih jezikov v Šekli 2013a in 2013b. Na osnovi konstruktivnih pripomb prof. dr. Alenke Šivic-Dular in dr. Tijmena Pronka na prispevek v Šekli 2013b v diskusiji na mednarodni znanstveni konferenci »200-letnica rojstva Franca Miklošiča« v Ljutomeru 19. 11. 2013, za katere se diskutantom iskreno zahvaljujem, je koncept obravnave problematike tu nekoliko dopolnjen. Poleg zemljepisne razširjenosti glasovnih inovacij znotraj makrogeolekta in nabora glasovnih inovacij, ki jih neki geolekt izkazuje, sta namreč (kjer je to mogoče) upoštevani tudi njihova relativna in absolutna kronologija. Tako sta za posamezni geolekt prikazani njegova glasovna struktura in njena geneza.

² Nekatere vzhodnoslovanske glasovne značilnosti so sporadično dokumentirane že prej, in sicer posredno v lastnih imenih v bizantinskih virih (na primer v delu Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμαίων 'Svojemu sinu Romanu' = *De administrando imperio* 'O upravljanju cesarstva' (ok. 950) bizantinskega cesarja Konstantina VII. Porfirogeneta (vladal 913–959) (dalje KP).

- 1) splošnoslovansko: psl. ***ǫRC** > sl. *RaC* (psl. **ǫrdlo* 'ralo' > vsl. *рало* > rus. *ра́ло*, brus. *ра́ла*, ukr. *ра́ло*; psl. **ǫlkomъjъ* 'lakomen' > vsl. *лакомъни* > rus. *ла́комый*, brus. *лако́мы*, ukr. *лако́мий*);³
- 2) vzhodna in južna : zahodna slovanščina: a) psl. ***ś** > vsl. *s* (psl. **xědъjъ* > **śědъjъ* 'siv' > vsl. *сѣдъни* > rus. *седо́й*, ukr. *сиди́й*; psl. **vъxo* > **vъše* 'vse' > vsl. *вѣсе* > rus. *всѣ́*, brus. *усѣ́*, ukr. *усѣ́*) (prim. še 1.2); b) psl. ***tl, *dl** > vsl. *l* (psl. **pletъlъ* **pletla* 'pletel/pletla (je)' > vsl. *плелъ плела* > rus. *плёл плела́*, brus. *плѣў пляла́*, ukr. *плів плелá*; psl. **vedlъ* **vedla* 'vedel/vedla (je)' > vsl. *велъ вела* > rus. *вёл вела́*, brus. *вѣў вяла́*, ukr. *вів вела́*; psl. **šidlo* 'šilo' > rus. *шило́*, brus. *шы́ла*, ukr. *шило́*); c) psl. ***tn, *dn** > vsl. *n* (psl. **svьtnōti* 'svitati se' > vsl. *свьноути*; psl. **vednōti* 'veneti' > vsl. *вѣноути* > rus. *вѣнутъ*, brus. *вѣнуць*, ukr. *вѣнути*); č) psl. ***z** > vsl. *z* (psl. **kъnezъ* 'knez' > vsl. *кънѣзь* > rus. *кня́зь*, brus. *кня́зь*, ukr. *кня́зь*);⁴
- 3) vzhodna in zahodna : južna slovanščina: a) psl. ***oRC** > vsl. *RoC* (psl. **ǫrvъnъjъ* 'raven' > vsl. *ровъни* > rus. *ро́вный*, brus. *ро́вны*, ukr. *рiвний*; psl. **ǫlkъtъ* 'laket' > vsl. *локътъ* > rus. *ло́коть*, brus. *ло́каць*, ukr. *ло́коть*); psl. ***eRC** > vsl. *ReC* (psl. **ēlbedъ/*ēlbedъ* 'labod' > vsl. *лѣведъ* > rus. *лѣбедь* (: *лебѣжуй*), brus. *лѣбедзь*, ukr. *лѣбiдь*); b) psl. ***ę/*ǣ₃** > vsl. *ě₃* (psl. Gsg/NApl **dušę/*dušǣ₃* 'duše' > stesl. *лѣшѣ* : vsl. *лѣшѣ*);
- 4) vsak en makroareal: a) psl. ***pl, *bl, *ml, *vl** > *pl, bl, ml, vl* (: zsl., V jsl. *pj, bj, mj, vj*) (psl. **zemla* 'zemlja' > vsl. *земля* > rus. *земля́*, brus. *зямля́*, ukr. *земля́*); b) psl. ***šč, *žž** > *šč, žž* (: V štok., V jsl. *št, žd*) (psl. **piščalъ* 'piščal' > vsl. *пишчаль* (!) [*piščalъ*] > rus. *пищáль*, brus. *пишчáль*, ukr. *пищáль*; psl. **drožži* 'droži' → rus. *дрóжжи*, brus. *дрóжджы*, ukr. *дрiжджi*); c) psl. ***tr, *dr** > *tr, dr* (: V jsl. *tr, dr*) (psl. **zaostrati* > rus. *заостря́ть*, psl. **umōdrati* > rus. *умудря́ть* : psl. **uxytrati* > stesl. *оухыштриати*, psl. **umōdrati* > stesl. *оумждрати*); č) psl. ***ę, *ǣ** > vsl. ***ä > a, u**, kar je značilno tudi za južno ter osrednjo zahodno slovanščino, tj. češčino in slovaščino ter lužiščino (psl. **desętъ* 'deset' > vsl. *десѣтъ* > rus. *дѣ́сять*, brus. *дзѣ́сяць*, ukr. *дѣ́сятъ*; psl. **mōžъ* 'mož' > vsl. *моужъ* > rus. *муж*, brus. *муж*, ukr. *муж*), kar je izpričano od sredine 10. stoletja (**nejęsyтъ* > vsl. *неіасытъ* 'pelikan, jastreb' → *Неасіт* (ime slapu na Dnepru), Asg m **vъrōtъjъ* > vsl. *вьроучни* 'ki vre (o vodi)' → *Вероуци* (ime slapu na Dnepru) (KP);⁵ d) psl. ***ǣ**

³ Kjer to ni posebej navedeno, so za ponazoritev stanja v posameznih geolektih navedeni zgledi iz krovnih knjižnih jezikov.

⁴ Poenostavitev zlitnika psl. **z* > vsl. *z* je torej splošnovzhodnoslovanska, oblike tipa nar. ukr. *дзвізда* so drugotne, nastale preko vmesne oblike z z (psl. **gvězda* > vsl. **zvězda* > *звѣзда* > rus. *звездá*, ukr. *звiзда* > nar. ukr. *дзвiзда*), podobno kot oblike tipa psl. **zvонъ* 'zvonjenje' > vsl. *звонъ* > rus. *звон*, brus. *звон*, ukr. *дзвiн* (IGRJ: 53).

⁵ V vzhodnoslovanski redakciji cerkvene slovanščine prihaja do mešanja grafemov ж in оу (3pl praes. **vъvъrgōtъ* > *въвърготъ*, **vъstъrzajōte* > *въстъръзajúce* : **studęnъsъ* > *студенъсъ*, **otъ oboju* > *отъ обоуж* (OE)), kar kaže na sovpad odrazov praslovanskih **ǣ* in **u*, medtem ko je (z izjemo v položaju za praslovanskimi trdonebniki) opazno precej dosledno razlikovanje med grafemi ѣ in а ter ѣ in іа (**vermę* > *врѣмѣ*, **desętaja* > *десѣтаја* : **otъ Samarije* > *отъ самаріа*, **ročęxъ* > *почахъ*, **glagolęjъ* > *гл[агол]іаи* (OE)),

> vsl. **ę*, tj. ožanje praslovanskega jata kot posledica zgodnjega raznosnjenja praslovanskih nosnikov, ki se je ohranil kot samostojni fonem.⁶

1.1.2 Starejše samosplošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti

Starejše glasovne značilnosti, ki so značilne samo (ali predvsem) za vzhodno slovanščino, so:

- a) psl. **CorC*, **ColC*, **CerC*, **CelC* > vsl. *CoroC*, *ColoC*, *CereC*, *ColoC*/*C'eloC* (psl. **gordь* 'mesto' > vsl. *городъ* > rus. *гóрод*, brus. *гòрад*, ukr. *гòпод*; psl. **zolto* 'zlato' > vsl. *золото* > rus. *зóлото*, brus. *зòлата*, ukr. *зóлото*; psl. **bergь* 'breg' > vsl. *берегъ* > rus. *бéрег*, brus. *бéраг*, ukr. *бéрег*; psl. **melko* 'mleko' > vsl. *молоко* > rus. *молокó*, brus. *малакó*, ukr. *молокó*; psl. **šelmь* 'šlem, čelada' > vsl. *шеломь*);
- b) psl. **CьrC* : **CrьC*, **CьrC* : **CrьC*, **CьlC* : **ClьC*, **CьlC* : **ClьC* > vsl. *CьrC* : *CrьC*, *CьrC* : *CrьC*, *CьlC* : *ClьC*, *CьlC*/*C'ьlC* : *ClьC* (psl. **trьgь* 'trg' > vsl. *търгъ* : psl. *Asg* **krьvь* 'kri' > vsl. *кръвь*; psl. **vьrxь* 'vrh' > vsl. *вѣрхъ* : psl. **krьstь* 'krst, križ' > vsl. *кръсть*; psl. **dьlgь* 'dolg' > vsl. *дългъ* : psl. **plьть* 'polt' > vsl. *пльть*; psl. **vьlkь* 'volk' > vsl. *вълкъ*, psl. **žьltьjь* 'rumen' > vsl. *жълтъни* : psl. **slьza* 'solza' > vsl. *сльза*); sporadično pojavljanje oblik z drugim polnoglasjem (rus. второе полногласие) pri medsglasniških dvoglasniških zvezah polglasnik + jezičnik v krepkem položaju (psl. **vьrvьka* > vsl. *вѣрвька* > rus. *верѣвка*, brus. *вярòўка*, ukr. *вирьòвка*);
- c) psl. **í*, **ǫ* > vsl. *č*, *ž* [**č**, **ž*'] (psl. **světa* 'sveča' > vsl. *свѣча* > rus. *свечá*, (→ brus. *свѣчка*), ukr. *свiчá*; psl. **međa* 'meja' > vsl. *межа* > rus. *межá*, brus. *мяжá*, ukr. *межá*);⁷

kar naj bi kazalo na obstoj različnih fonemov **a* in **ǫ* (v položaju ne za praslovanskimi trdonebniki) (psl. **pasti* 'pásti' : Npl **pęsti* 'pestí' > vsl. *пасти* [pasti] : *пасти* [pǎsti]) (IGRJ: 64–65, 61). V prid tej domnevi govori tudi glasovna sprememba psl. **ę*/**C'a* > vsl. **ǫ* > S rus. *e* (Тер-Аванесова 1995).

⁶ To potrjujeta: 1) stanje v nekaterih (tako severnih kot južnih) ruskih narečjih, v katerih se pojavljata fonem /ɤ/ (ozki *ę*, dvoglasnik *ię*) (rus. е закрытое) kot odraz psl. **č* in fonem /e/ (srednji *e*, široki *ę*, dvoglasnik *ei*) (rus. е открытое) kot odraz psl. **e* (s katerim je po vokalizaciji praslovanskih polglasnikov v krepkem položaju sovpadel odraz psl. **ь*) (IGRJ: 62, 80–81, 139–140; RD: 30–31): psl. **ě* : **e*/**ь* > vsl. **ę* : **e* (psl. **lěsь*, **lěto*, **věra*, **svěť*, **sěno*, **xlěbь* : **vьrxь*, **otьсь* > nar. rus. *лѣс*, *лѣто*, *вѣра*, *свѣт*, *сѣно*, *хлѣб* : *вѣрх*, *отѣу*); 2) stanje v jugozahodni beloruščini in ukrajiniščini (kjer je **ę* pozneje sovpadel z odrazom podaljšanega **e* (prim. 2.1)).

⁷ Medtem ko se v vzhodnoslovanski redakciji cerkvene slovanščine starocerkvenoslovanski жд pogosto zamenjuje z ж (**osōdajemyje* > *осжжакмыя* (1076)), se starocerkvenoslovanski шт veliko redkeje s ч (**boga sę bojęte* > *б[ог]а сѧ бо҃аче* (1095)) (IGRJ: 68), toda ne še v OE.

- č) psl. **(j)e-* > jsl., zsl. **(j)e-* : vsl. *o-* (psl. **(j)ezero* ‘jezero’ > jsl., zsl. **(j)ezero* : vsl. **ozero* > stcsl. *къеро* : vsl. *озеро* > rus. *озеро*, brus. *вóзера*, ukr. *озеро*);
- d) psl. **ju-/*(j)u-* > vsl. *u-* (psl. **juha* ‘juha’ > csl. *юха* : vsl. *оуха* > rus. *уха*);
- e) psl. **gn* > vsl. *n* v tipu psl. **dvignoti* > vsl. *двиноти* > rus. *дв́инуть* (: psl. **gnězdo* > vsl. *гнѣздо* > rus. *гнездо́*, brus. *гняздо́*, ukr. *гніздо́*).

1.2 Starejše nesplošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti

Starejše nesplošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti so nastale v predzgodovinski dobi, nekatere od njih dele vzhodne slovanščine povezujejo z ostalimi slovanskimi makrogeolekti.⁸

Praslovanski **k^{E2}*, **g^{E2}*, **x^{E2}* so se na večjem delu slovanskega jezikovnega ozemlja po praslovanski mlajši regresivni (drugi) palatalizaciji spremenili v **c^{E2}*, **z^{E2}*, **š^{E2}*.⁹ Odsotnost palatalizacije omenjenih glasovnih zaporedij izkazuje novgorodsko-pskovska vzhodna slovanščina (zahodna osrednja ruščina), in sicer že v najstarejših zapisih na brezovem lubju iz 11. stoletja, v posameznih leksemih pa jo potrjuje tudi stanje v nekaterih sodobnih severozahodnoruskih govorih: psl. **k^{E2}*, **g^{E2}*, **x^{E2}* > vsl. *c^{E2}*, *z^{E2}*, *š^{E2}* : novg.-psk. vsl. *k^{E2}*, *g^{E2}*, *x^{E2}* (psl. **kěľь* > vsl. *цѣль* ‘cel, ves’ : novg.-psk. vsl. *кѣль*; psl. **xěрь* > vsl. *сѣрь* ‘siv’ : psl. **xěрь* > novg.-psk. vsl. *хѣрь* ‘sivina; sivo (neokrašeno) sukno’; psl. **kьrky* > vsl. *църкы* ‘cerkev’ : novg.-psk. vsl. *къркы*) (Зализняк 2004: 41–45; RD: 62).¹⁰

Praslovanska **sk^{E2}*, **zg^{E2}* sta se v vzhodni slovanščini z izjemo v novgorodsko-pskovski vzhodni slovanščini (v kateri sta podobno kot zaporedja **k^{E2}*, **g^{E2}*, **x^{E2}* ostala nespremenjena) najverjetneje podobno kot v južni slovanščini po praslovanski mlajši regresivni (drugi) palatalizaciji spremenila v **sc*, **zš*:

⁸ Pri določanju arealov glasovnih značilnosti so zgolj zaradi lažje orientacije v oklepaju navedena tudi poimenovanja s stališča mlajših vzhodnoslovanskih geolektov hierarhične stopnje jezika (npr. zahodna osrednja ruščina, jugozahodna beloruščina, severna ukrajinsščina), ki za tu obravnavano obdobje seveda niso upravičena.

⁹ Simbol **E₂* označuje praslovanska sprednja samoglasnika, ki sta povzročala praslovansko mlajšo regresivno (drugo) palatalizacijo (psl. **ě₂*, **i₂*), simbol **E₃* pa praslovanske sprednje samoglasnike, ki so povzročali praslovansko progresivno (tretjo) palatalizacijo (psl. **i*, **b*, **e*).

¹⁰ V stari novgorodsko-pskovski ruščini in nekaterih sodobnih severozahodnih ruskih narečjih se pojavljajo tudi zaporedja *^{E3}g*, *^{E3}x*, ki bi kazala na izostanek delovanja praslovanske progresivne (tretje) palatalizacije (psl. **vьxo* > vsl. *вьсе* : Novgorod, Pskov *вѣхѡ*; psl. **ne lbgě* (tj. Dsg od psl. **lbgā* z istim korenem kot v psl. **lbgьkь* ‘lahek’) (> stcsl. *нѣльзѣ*) → vsl. *нѣльза*, *нѣльза*, rus. *нѣльзя* : Novgorod, Pskov *нѣльга*, nar. rus. *нѣльга*, kar pa se navadno pojasnjuje kot drugotno (Фасмер 1971: 61; Зализняк 2004: 41–45; RD: 62). Oblike tipa Novgorod, Pskov *вѣхѡ* izkazujejo zelo zgodnjo spremembo korenskega polglasnika po zlogovni harmoniji psl. **bCO* > **bCO* (psl. **dьska* > **dьska* ‘deska’ > vsl. *дѣска*), po kateri je povzročitelj progresivne palatalizacije izginil. V oblikah tipa Novgorod, Pskov *нѣльга* je lahko prišlo do izravnave po nepalataliziranih oblikah tipa psl. **lbgā*.

psl. *sk^{E2}, *zg^{E2} > vsl. *sc, *zž > st, zd (psl. *dъska, *mъzga → vsl. Lsg *na dъscě, *vъ mъzžě > *na dъstě, *vъ mъzdě; DLsg f *vojъnъskějī > воиньскѣи (12. st.), Npl m *zamořъskiji > заморьскѣи (1282)) (IGRJ: 92). Tovrstnih odrazov že v najstarejših pisnih spomenikih poleg novgorodsko-pskovske vzhodne slovanščine ne izkazuje še dva stara vzhodnoslovanska geolekta, kar pa se navadno pojasnjuje kot drugotno stanje, povezano z drugimi soglasniškimi arhaizmi in inovacijami na teh območjih: 1) pološko-smolenska vzhodna slovanščina (severovzhodna beloruščina) ima odraze tipa šč, *žž (оу Витебьще ‘v Vitebsku’, оу Смоленьице ‘v Smolensku’ (1399)), kar je najverjetneje odraz cokanja/čokanja (IGRJ: 92; Shevelov 1964: 299); 2) poleško-kijevska vzhodna slovanščina (jugozahodna beloruščina in severna ukrajiniščina) izkazuje odraze tipa sk, zg (*po dъskě > по дъскѣ (11. st.), *skěpišče > скѣпище, въ [...] Пиньскѣ ‘v Pinski’, въ роуцьскѣ земли ‘v ruski deželi’, Смолиньскѣ ‘v Smolensku’, въ роуцьскѣи сторонѣ велицѣи ‘v veliki ruski deželi’; *skěpъka > rus. skěpъka, ukr. skіpъka), kar pa je verjetno nastalo znotraj drugotnega razvoja tipa psl. *sk^{E2} > vsl. *sc’ > *st’ > sk’ (IGRJ: 92–93; Shevelov 1964: 297–300) in je verjetno povezano z izostankom delovanja praslovanske mlajše regresivne (druge) palatalizacije zaporedij *kvě₂, *gvě₂ na tem območju.

Praslovanska *kvě₂, *gvě₂ sta se v večjem delu vzhodne slovanščine podobno kot v južni slovanščini po praslovanski mlajši regresivni (drugi) palatalizaciji palatalizirala v *cvě₂, *zvě₂, medtem ko je v novgorodsko-pskovski in poleško-kijevski vzhodni slovanščini podobno kot v zahodni slovanščini palatalizacija najverjetneje izostala: psl. *kvě₂, *gvě₂ > vsl. cvě₂, *zvě₂ > zvě₂: poleš.-kij. vsl. *kvě₂, *gvě₂ (psl. *květъ ‘cvet’ > vsl. цвѣтъ > rus. цвѣт, SV brus. = knj. brus. цвѣт, JZ ukr. цвѣт : novg.-psk. vsl. квѣтъ, JZ brus. квѣт, S ukr. = knj. ukr. квѣт;¹¹ psl. *gvězda ‘zvezda’ > vsl. звѣзда > rus. звезда, SV brus. = knj. brus. звѣзда, ukr. звѣзда : novg.-psk. vsl. гвѣзда;¹² psl. *o(b)gvězditi > JZ brus. (Brjansk) агвѣздѣць ‘udariti’) (Shevelov 1964: 301; Зализняк 2004: 45; GGBM: 74–75; Wexler 1977: 93).

Praslovanska *tl, *dl sta se v večjem delu vzhodne slovanščine poenostavila v l z izjemo ozemlja pskovske in deloma novgorodske vzhodne slovanščine, kjer sta prešla v kl, gl: psl. *tl, *dl > vsl. l : psk.-novg. vsl. (k)l, (g)l. Soglasniška sklopa kl, gl sta dobro dokumentirana v starem pskovskem narečju (*sqsrětli > соустрѣкли, *privedli > привегли (14. st.)), v sodobnem pskovskem narečju pa se pojavljajo le še njuni ostanki (*pričьtla sę > прицклась, *vedli > вегли) (IGRJ: 94–95), medtem ko ima staro novgorodsko narečje tako l kot kl, gl (*orz-vedli > розвьли = rozveli (14. st.) : *po-vedli > повеглѣ = povegli) (Зализняк 2004: 49).

Praslovanska *o, *õ sta se v severovzhodni in novgorodsko-pskovski vzhodni slovanščini (tj. v celotni ruščini) najverjetneje prvotno odražala kot različna fonema, kar potrjuje stanje v nekaterih (tako severnih kot južnih) ruskih narečjih, v katerih se pojavljata fonem /ω/ (ozki o, dvoglasnik uo) (rus. о закрытое) kot

¹¹ Nepalatalizirane oblike tipa brus. квѣт, ukr. квѣт se razlagajo tudi kot posledica poznejšega prevzema iz poljščine (IGRJ: 69; GGBM: 74–75) ali kot nejasne (IGUM: 103).

¹² Oblika ukr. звѣзда je lahko tudi prevzeta iz cerkvene slovanščine (Shevelov 1964: 301).

odraz psl. *ð in fonem /o/ (srednji *o*, široki *o*, dvoglasnik *ou*) (rus. o открытое) kot odraz psl. *ð (s katerim je po vokalizaciji praslovanskih polglasnikov v krepkem položaju sovpadel odraz praslovanskega *ɔ) (IGRJ: 62, 80–81, 139–140; RD: 30–31): psl. *ð : *ð/*ɔ > rus. *o : *o > nar. rus. /o/ : /o/ (psl. *dvòrь, *vòla, *naròdь, *tьnògo, *sedlò, *kòrva, *òldьka : *gòdь, *pòle, *zòlto, *sònь > nar. rus. двòр, вòля, нарòд, мнòго, селò, корòва, лòдка : gòд, пòле, зòлото, сòн). Razlikovanje med različnima ojevskima fonemoma izvira iz obdobja, v katerem so v vzhodni slovanščini tonemska nasprotja še obstajala, pojav pa je dokumentiran zelo pozno v zgodovinski dobi (ruski ozki *o* se je označeval s posebnim znakom nad samoglasnikom, to je t. i. камора): *uròdь > оурòдь, *perstòli > престòли, *zakònь > закòнь, Lpl *kòžaxь ≥ кòжихь, *po vòli > по вòли : *pòjasь > пòясь (16. st.) (Васильев 1929).

Vzhodnoslovanski *č*, *ž*, *š* in *c*, *z*, *s* ponekod v vzhodni slovanščini najverjetneje pod vplivom baltskofinskih uralskih jezikov kažejo težnjo po sovpadu, pri čemer je areal sovpada zlitnikov *č*, *c* neprimerno večji od areala sovpada pripornikov *ž*, *z* in *š*, *s*. Vzhodnoslovanska *č*, *c* sta sovpadla ponekod v (severni in osrednji) severovzhodni in novgorodsko-pskovski vzhodni slovanščini (v severni in osrednji ruščini) ter v pološko-smolenski vzhodni slovanščini (v severovzhodni beloruščini), in sicer v *c*-jevski glas (pojav se imenuje cokanje) ali *č*-jevski glas (pojav se imenuje čokanje) (IGRJ 84–88; RD 67–70; BD: 57, 205): psl. *č/*í, *c/*k(vě₂) > vsl. *č : *c > rus., SV brus. *č > c/č. Sovpad *č*, *c* je izpričan od 11. stoletja: Novgorod: *pěvьсь > пѣвьчь, *květь > чвѣтъ : *červo > чрѣво (1095), *čьto > чьто (po 1192); Pskov, Polock, Smolensk: Dpl *kirьсеть > крѣпчємь (1229), *konьčany > кончаньы (1383), *starьсь > старечь (15. st.). Sovpad vzhodnoslovanskih *ž*, *z* in *š*, *s* pa je znan samo v starem pskovskem narečju (Горшкова 1972: 68–69): psl. *ž/*đ, *z > vsl. *ž : *z > Pskov *z; psl. *š, *s > vsl. *š : *s > Pskov *s. Cokanje/čokanje je bilo v preteklosti veliko bolj razširjeno, pod vplivom govorov, ki ga ne poznajo, se namreč opušča.¹³

1.3 Starejši vzhodnoslovanski geolekti

Od starejših nesplošnovzhodnoslovanskih glasovnih značilnosti so se nekatere pojavljale na manjših območjih (vsl. *ž/*z, *š/*s > Pskov *z, *s) oziroma na nestrnjenem ozemlju (vsl. *č/*c > *c), medtem ko nekatere od njih zajemajo precej večje areale (psl. *k^{E2}, *g^{E2}, *x^{E2} > *k, *g, *x : *c, *z, *s; psl. *sk^{E2}, *zg^{E2} > *sc, *zž > *sk, *zg; psl. *kvě₂, *gvě₂ > *kvě₂, *gvě₂ : *cvě₂, *zvě₂;

¹³ Podobno težnjo po sovpadu praslovanskih sičnikov in šumevcev znotraj slovanskega jezikovnega sveta poznajo tudi nekateri drugi geolekti, ki so (bili) v zelo intenzivnem stiku z nemščino. Sovpad zlitnikov psl. *č/*c > *c pozna dolnja lužiščina, medtem ko je sovpad zlitnikov in pripornikov psl. *č/*c, *ž/*z, *š/*s > *c, *z, *s značilen za malopoljska, nekatera mazovijska in nekatera šlezijjska narečja poljščine (t. i. mazurzenie) (Dejna 1981: 23, 33, 39), polabščino ter baško podnarečje (tolminskega narečja) slovenščine (t. i. slekanje) (Šekli 2013b: 108).

psl. **tl*, **dl* > Pskov, deloma Novgorod **kl*, **gl*; psl. **ò* : **ö* > **o* : **o*). Znotraj vzhodne slovanščine se je torej že zelo zgodaj izoblikovalo vsaj pet osnovnih starejših vzhodnoslovanskih geolektov z naslednjimi definicijskimi lastnostmi:

- 1) severovzhodna vzhodna slovanščina (ruščina brez zahodne osrednje ruščine): psl. **k^{E2}*, **g^{E2}*, **x^{E2}* > SV vsl. **c*, **ʒ*, **s*; psl. **sk^{E2}*, **zg^{E2}* > SV vsl. **sc*, **zʒ*; psl. **kvě₂*, **gvě₂* > SV vsl. **cvě₂*, **ʒvě₂*; psl. **tl*, **dl* > SV vsl. **l*; vsl. **č* : **c* > SV vsl. **č*; psl. **ò* : **ö* > SV vsl. **o* : **o*;
- 2) novgorodsko-pskovska vzhodna slovanščina (zahodna osrednja ruščina), imenovana po krajih Novgorod (rus. Новгород) in Pskov (rus. Псков): psl. **k^{E2}*, **g^{E2}*, **x^{E2}* > novg.-psk. vsl. **k*, **g*, **x*; psl. **sk^{E2}*, **zg^{E2}* > novg.-psk. vsl. **sk*, **zg*; psl. **kvě₂*, **gvě₂* > novg.-psk. vsl. **kvě₂*, **gvě₂*; psl. **tl*, **dl* > novg.-psk. vsl. **(k)l*, **(g)l*; vsl. **č* : **c* > novg.-psk. vsl. **č*; psl. **ò* : **ö* > novg.-psk. vsl. **o* : **o*; notranje se je delila na novgorodsko (vsl. **ž/*z*, **š/*s* > Novgorod **ž/*z*, **š/*s*; psl. **tl*, **dl* > Novgorod **(k)l*, **(g)l*) in pskovsko (vsl. **ž/*z*, **š/*s* > Pskov **z*, **s*; psl. **tl*, **dl* > Pskov **kl*, **gl*) narečje;
- 3) pološko-smolenska vzhodna slovanščina (severovzhodna beloruščina), imenovana po krajih Polock (brus. Полоцк, rus. Полоцк) in Smolensk (brus. Смоленск, rus. Смоленск): psl. **k^{E2}*, **g^{E2}*, **x^{E2}* > polož.-smol. vsl. **c*, **ʒ*, **s*; psl. **sk^{E2}*, **zg^{E2}* > polož.-smol. vsl. **šč*, **žž*; psl. **kvě₂*, **gvě₂* > polož.-smol. vsl. **cvě₂*, **ʒvě₂*; psl. **tl*, **dl* > polož.-smol. vsl. **l*; vsl. **č* : **c* > polož.-smol. vsl. **č*; psl. **ò* : **ö* > polož.-smol. vsl. **o*;
- 4) poleško-kijevska vzhodna slovanščina (jugozahodna beloruščina in severna ukrajiniščina), imenovana po pokrajini Polesje (brus. Палессе, ukr. Полісся) in kraju Kijev (ukr. Київ): psl. **k^{E2}*, **g^{E2}*, **x^{E2}* > poleš.-kij. vsl. **c*, **ʒ*, **s*; psl. **sk^{E2}*, **zg^{E2}* > poleš.-kij. vsl. **sk*, **zg*; psl. **kvě₂*, **gvě₂* > poleš.-kij. vsl. **kvě₂*, **gvě₂*; psl. **tl*, **dl* > poleš.-kij. vsl. **l*; vsl. **č* : **c* > poleš.-kij. vsl. **č* : **c*; psl. **ò* : **ö* > poleš.-kij. vsl. **o*;
- 5) jugozahodna vzhodna slovanščina (južna ukrajiniščina): psl. **k^{E2}*, **g^{E2}*, **x^{E2}* > JZ vsl. **c*, **ʒ*, **s*; psl. **sk^{E2}*, **zg^{E2}* > JZ vsl. **sc*, **zʒ*; psl. **kvě₂*, **gvě₂* > JZ vsl. **cvě₂*, **ʒvě₂*; psl. **tl*, **dl* > JZ vsl. **l*; vsl. **č* : **c* > JZ vsl. **č* : **c*; psl. **ò* : **ö* > JZ vsl. **o*.¹⁴

¹⁴ Tu predlagana delitev starih vzhodnoslovanskih geolektov ne sledi nobeni doslej predlaganih (Šahmatov, Durnovo, Lehr-Splawiński, Trubetzkoy, Shevelov, povzeto v Wexler 1974: 75–76; Gorškova). Kratek komentar zadnjih dveh delitev: 1) zgodovinsko-glasoslovna delitev na osnovi starejših glasovnih značilnosti (novgorodsko-suzdaljsko, položsko-rjanzansko, kijevsko-poleško, galicijsko-podoljsko narečje) (Shevelov 1964: 297–301, 386, 469–470) je problematična predvsem zaradi definicije položsko-rjanzanskega narečja na osnovi predpostavke, da je (popolno) akanje arhaizem (bolj primerna se zdi poznejša Shevelovova izločitev položsko-smolenskega narečja); 2) zgodovinsko-narečjeslovna delitev (Novgorod, Pskov = severozahod; Rostov, Suzdalj = severovzhod; Rjanzanj, Černigov = jugovzhod; Polock, Smolensk = zahod; Galicija in Volinija, Kijev = jugozahod (Горшкова 1972: 64–71)) ne upošteva nekaterih starejših (odrazi psl. **k^{E2}*, **g^{E2}*, **x^{E2}*; **sk^{E2}*, **zg^{E2}*; **kvě₂*, **gvě₂*; **ò* : **ö*), vključuje pa nekatere mlajše glasovne značilnosti (odrazi psl. **v*, **g*) ter narečja postavlja v čas ok. 1100.

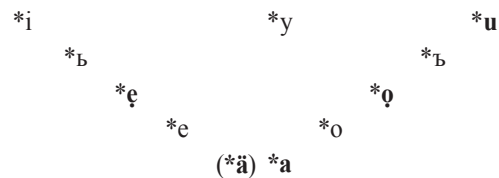
Psl.	SV vsl.	novg.-psk. vsl.	pološ.-smol. vsl.	poleš.-kij. vsl.	JZ vsl.
*k ^{E2} , *g ^{E2} , *x ^{E2}	*c, *ʒ, *s	*k, *g, *x	*c, *ʒ, *s	*c, *ʒ, *s	*c, *ʒ, *s
*sk ^{E2}	*sc	*sk	*šč	*sk	*sc
*zg ^{E2}	*zʒ	*zg	*žž	*zg	*zʒ
*kvě ₂	*cvě ₂	*kvě ₂	*cvě ₂	*kvě ₂	*cvě ₂
*gvě ₂	*ʒvě ₂	*gvě ₂	*ʒvě ₂	*gvě ₂	*ʒvě ₂
*tl, *dl	*l	*(k)l, *(g)l	*l	*l	*l
*č : *c	*ĉ	*ĉ	*ĉ	*č : *c	*č : *c
*ò	*o	*o	*o	*o	*o
*õ	*o	*o	*o	*o	*o

Starejši vzhodnoslovanski geolekti in njihove razlikovalne glasovne značilnosti.

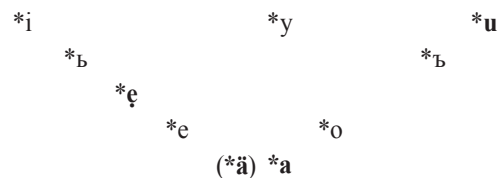
Kljub relativno zgodnjim zametkom več vzhodnoslovanskih geolektov pa je potrebno pripomniti, da imajo nekatere starejše glasovne značilnosti, ki služijo kot genetsko merilo za njihovo definiranje, v nadaljnjem spreminjanju le-teh manjši pomen: odrazi psl. *k^{E2}, *g^{E2}, *x^{E2}; *sk^{E2}, *zg^{E2} so bili zaradi izravnave znotraj pregibalnih vzorcev po večini odpravljeni, podobno se je dogajalo s soglasniškima sklopoma *kl, *gl, sovpad *č, *c ni bil prisoten na celotnem arealu in je bil kasneje ponekod odpravljen, različna odraza psl. *ò : *õ sta se ohranila samo v nekaterih govorih. Vzhodnoslovanski jezikovni prostor se je v skupen areal povezal pozneje v okviru mlajših splošnovzhodnoslovanskih inovacij, dejansko oblikovanje posameznih vzhodnoslovanskih jezikov pa se je pričelo v okviru mlajših nesplošnovzhodnoslovanskih inovacij.

Zložniška sistema kasnejše severovzhodne vzhodne slovanščine (ruščine) in kasnejše jugozahodne in zahodne vzhodne slovanščine (ukrajinščine in beloruščine) sta se po starejših splošno- in nesplošnovzhodnoslovanskih glasovnih spremembah razlikovala v prisotnosti/odsotnosti fonema *o*:

a) severovzhodna vzhodna slovanščina (ruščina):

b) jugozahodna in zahodna vzhodna slovanščina (ukrajinščina in beloruščina):

1.4 Mlajše splošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti

Divergentno izhodišče vzhodne slovanščine (severovzhodna : novgorodsko-pskovska : pološko-smolenska : poleško-kijevska : jugozahodna vzhodna slovanščina) je doživelo konvergentno spreminjanje v okviru mlajših splošnovzhodnoslovanskih glasovnih inovacij, ki so vzhodnoslovanski jezikovni prostor za nekaj časa povezale v relativno enoten geolekt. Le-te so povezane z odrazi praslovanskih polglasnikov *b, *b̥, in sicer z njihovo onemitvijo v šibkem položaju v 11. stoletju ter njihovo vokalizacijo v polne samoglasnike v krepkem položaju v istem času ali nekoliko pozneje:

- a) psl. *b, *b̥ > vsl. \emptyset (psl. *sъpati > vsl. съпати > rus. сна́тъ, brus. сна́ць, ukr. сна́ту), izpričano od 2. polovice 11. stoletja: *кѣнѣзь > князь (1068), *кѣто > кто, *čьто > что, Gpl *vьsěxъ > всѣхъ, 2–3sg aor. *posъla > посла, *prizъvanъ > призывъ, 3sg praes. *umьretъ > умретъ (ok. 1100);
- b) nastanek mehkostne korelacije, tj. fonologizacija prej alofonskega razmerja nemehčani : mehčani soglasnik v soglasniškem sistemu, zaradi onemitve praslovanskih polglasnikov v šibkem položaju: psl. *C^o : *C^E > vsl. *C : *C' (psl. ptc. praet. pass. *danъ > rus. да́н [dán] 'dan' : psl. *danъ > rus. да́нь [dán] 'davek, tribut');
- c) psl. *l̥, *r̥, *n̥ : *l^E, *r^E, *n^E > vsl. *l, *r, *n' (psl. *końъ 'konj' > vsl. ко́нь > rus. ко́нь [kónʲ], brus. ко́нь [kónʲ], ukr. кі́нь [k'ínʲ]; psl. *nitъ 'nit' > rus. нитъ [nítʲ], brus. ніць [n'icʲ], ukr. нитъ [nýtʲ]);
- č) psl. *b̥, *b̥̆ > vsl. b, b̆ > e, o (psl. *dьнь > vsl. дьнь > rus. де́нь, brus. дзе́нь, ukr. де́нь; psl. *mъxъ > vsl. мѣхъ > rus. мо́х, brus. мо́х, ukr. мо́х), dokumentirano od 2. polovice 12. stoletja: *studenъсь > студенец, Lpl *sъnъmъšicъ > сонмищицъ (1164), *čьto bylo nemirъno > что былъ немирно, Dsg m/n *latinъskujuemu ≥ латинескомуоу, *dobrъjъ > дѣбри, *mirъ > миро (1229);
- d) psl. *CъrC, *CъlC, *CъrC, *CъlC > vsl. CorC, ColC, CerC, ColC/C'eC (psl. *tъrgъ 'trg' > vsl. тѣргъ > rus. то́рг, brus. то́рг, ukr. то́рг; psl. *dъlgъ 'dolg' > vsl. дѣлгъ > rus. до́лг, brus. до́ўг, ukr. до́вг; psl. *vъrxъ 'vrh' > vsl. вѣрхъ > rus. ве́рх, brus. ве́рх, ukr. ве́рх; psl. *vъlkъ 'volk' > vsl. вѣлкъ > rus. во́лк, brus. во́ўк, ukr. во́вк; psl. *žьltъjъ 'rumen' > vsl. жьлтѣи > rus. же́лтый, brus. жо́ўты, ukr. жо́втий), izpričano od 2. polovice 12. stoletja: *pъrsta > перьста (1164), Npl m *mъrtviji > мерьтвии, *tvъrditi > твердити (1229), *za vъlxovъть > за волховомъ (1192–1230);
- e) psl. *CrъC, *ClъC, *CrъC, *ClъC > CroC, CloC, CreC, CleC (psl. *krъnъ 'kri' > vsl. крѣвь > rus. кро́вь, brus. кро́ў, ukr. кро́в; psl. *plъть 'polt' > vsl. пѣть > rus. пло́ть, brus. пло́ць; psl. *krъstъ 'krst, križ' > vsl. крѣсть).

2 Oblikovanje vzhodnoslovanskih jezikov

2.1 Mlajše nesplošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti

Mlajše nesplošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti, ki so se pojavile v obdobju 12.–13. stoletja (nekatero od njih torej vzporedno z nekaterimi mlajšimi splošnovzhodnoslovanskimi), so dokončno izoblikovale tri vzhodnoslovanske geolekte in posledično predstavljajo genetska merila v klasifikaciji vzhodne slovanščine na jezike.

Praslovanska *eC_ʔ/ʔ, *oC_ʔ/ʔ, tj. psl. *e, *o v zlogu pred praslovanskim polglasnikom v šibkem položaju, sta se po onemitvi slednjega v jugozahodni beloruščini in ukrajiniščini po nadomestni podaljšavi podaljšala in zožila v *ē, *ō (tako podaljšani psl. *e je sovpadel z odrazom psl. *ě, tj. t. i. »novi e« (ukr. новий ґ)), medtem ko severovzhodna beloruščina in ruščina sledi kolikostnih sprememb ne izkazujeta (IGRJ: 125–126; GGBM: 88; BD: 32–37, 202; IGUM: 135–136, 152–164; Кальнынь 2000a: 29): psl. *eC_ʔ/ʔ, *oC_ʔ/ʔ > JZ brus., ukr. *ē, *ō > 'e, o > 'ie, ue/'ie > 'i (psl. *peŕь > vsl. печь > rus. néчь, SV brus. = knj. brus. néч, JZ brus. néч, nieч, ukr. niчь; psl. *solь > vsl. соль > rus. sóль, SV brus. = knj. brus. sóль, JZ brus. sóль, суоль, ukr. síль).¹⁵ Prvi primeri podaljšave sredinskih samoglasnikov se pojavljajo v 2. polovici 12. stoletja: Asg *kamenь > камѣнь, *učitelь > оучитѣль (1164), *ovьca > воовца (1266).

Praslovanski *Cr_ʔC, *Cl_ʔC, *Cr_ʔC, *Cl_ʔC, tj. psl. *b, *b̥ v dvoglasniških zvezah jezičnik + polglasnik v položaju med soglasnikoma v šibkem položaju, sta se v ruščini podobno kot v ostalih položajih spremenila v *e, *o, v beloruščini in ukrajiniščini pa v *i, *y (IGRJ: 106–109; GGBM: 88–90; IGUM: 128–130; Кальнынь 2000b: 36): psl. *Cr_ʔC, *Cl_ʔC, *Cr_ʔC, *Cl_ʔC > rus. *CroC, *CloC, *CreC, *CleC : brus., ukr. *CryC, *ClyC, *CriC, *CliC (psl. *krъšiti > rus. крошѣть, brus. крышѣць, ukr. кришѣти; psl. *blъxa > vsl. блъха > rus. блоха, brus. блыха, ukr. блиха; psl. *grъmѣti > vsl. гръмѣти > rus. гремѣть, brus. грымѣць, ukr. гримѣти; psl. *blъstѣti > vsl. блъстѣти > rus. блестять, brus. блисцѣць). Prvi zapisi tovrstnih refleksov se pojavljajo v 13. stoletju: *vъ drъvѣхъ > въ дровѣхъ (1282), *do krъve > до крове, *vъ krъve > въ крови, *ustrъmi se > оустреми са, *(j)ablъko > яблоко, *slъzy > слезы (1296), *krъvi > крови (13. st.) : 3sg praes. *krъnetь > кринеть (1229), *(j)ablъko > яблыкo (13. st.), 3pl imperf. *drъžaaxo > дръжахоу (14. st.).

Praslovanska *b̥j, *b̥j, tj. psl. polglasnika v krepkem položaju *b, *b̥ pred *j sta se v ruščini podobno kot v drugih položajih spremenila v *e, *o, v beloruščini in ukrajiniščini pa v *i, *y (IGRJ: 101–105; GGBM: 104–106; IGUM: 130–132; Пшеничнова 1995: 21): psl. *b̥j, *b̥j > rus. *ej, *oj, brus., ukr. *ij, *uj (psl. *šьja > vsl. шия, шыа > rus. шѣя, brus. шыя, ukr. шія; psl. *živъjъ

¹⁵ V tipu psl. *vornь > vsl. воронь > rus. ворон, ukr. ворон do nadomestne podaljšave v jugozahodni beloruščini in ukrajiniščini proti pričakovanju ni prišlo, saj je relativno-kronološko gledano najprej prišlo do nastanka polnoglasnega odraza in šele nato do onemitve praslovanskega polglasnika v šibkem položaju.

> vsl. живѣи > rus. живѡй, brus. жывы, ukr. живий). Glasovna sprememba se je najverjetneje zgodila že v času vokalizacije praslovanskih polglasnikov v krepkem položaju, prvi zapisi pa se pojavljajo v 2. polovici 13. stoletja: Gpl *svinьjъ > свиинеи (1270), Gpl *ludьjъ > людеи (1317), *velikъjъ > великои (1339), *vinopъjьsa > винопеіца (1354).

Sprememba *e > o: Vzhodnoslovanski *e (iz psl. *e, *ь) se je v položaju pred trdim soglasnikom in v izglasju spreminjal v *o: psl. *e/*ь / +[_*C⁰, #] > vsl. *'e > 'o (psl. *zelenъjъ > vsl. зеленѣи > rus. зелёный, brus. зялёны, ukr. зелений; psl. *čelo > vsl. чело > rus. челѡ, brus. чалѡ, ukr. чолѡ), in sicer na dva načina (IGRJ: 128–133; GGBM: 107–111; IGUM: 144–148): 1) v ruščini in beloruščini v položaju za vsemi vzhodnoslovanskimi mehкими soglasniki, in sicer v južni («akajoči») ruščini in beloruščini samo naglašeni *'e: psl. *e/*ь > vsl. *e > rus., brus. 'o / +[_*C⁰, #] (psl. *nestь > vsl. неслѣ > rus. нѣс [n'os], brus. нѣс [n'os], ukr. ніс; psl. *lьnъ > rus. лён [l'on], brus. лён [l'on], ukr. лён), v severni («akajoči») ruščini tako naglašeni kot nenaglašeni *'e (psl. *neso > S rus. нѣсѹ [n'os'ũ], J rus. несѹ, brus. нясѹ, ukr. несѹ; psl. *role > vsl. полк > S rus. полѣ [p'ol'ɔ], J rus. полѣ, brus. полѣ, ukr. полѣ); 2) v ukrajiniščini naglašeni in nenaglašeni *'e samo v položaju za psl. *š, *ž, *č, *ž, *j: psl. *e/*ь > vsl. *e > ukr. > 'o / +[_*š, *ž, *č, *ž, *j _] (psl. Gsg m/n *jego > vsl. кго > rus. егѡ, brus. ягѡ, ukr. йогѡ). Prvi primeri spremembe v položaju za sičniki so dokumentirani konec 12. stoletja: lpl praes. *sъkazetъ > съкажомъ, *tožetъ > моужомъ, *bolženъ > блажомъ (kop. 12. st.); *jьtožeti > имоужомоуж (12. st.). V ruščini je do spremembe prihajalo tudi še v času po otrditvi š', ž' > š, ž (14. st.), v beloruščini ne več (psl. 2sg praes. *jьdeši > vsl. идѣшь > rus. идѣшь, brus. idžesh; psl. *odeđa > rus. одѣжа, brus. одзѣжа), v ruščini ne več v času otrditve c' > c (2. pol. 15. st.) (psl. *otъsъ > vsl. отъць > rus. отѣц, brus. оцѣц, ukr. отѣць).

Praslovanski *ky, *gy, *xy so se podobno kot v zahodni slovanščini (z izjemo praslovanskega *xy v poljščini, pomorjanščini in dolnji lužiščini) v večjem delu vzhodne slovanščine palatalizirali v k'i, g'i, x'i (IGRJ: 127–128; GGBM: 123–124; IGUM: 148–149):¹⁶ psl. *ky, *gy, *xy > vsl. k'i, g'i, x'i (psl. *kypęti > rus. кипѣть, brus. кинѣць, ukr. кипіти; *kьnegyňa > rus. княгиня, brus. княгиня, ukr. княгиня; psl. *xytrъjъ > vsl. хытрыи > rus. хитрый, brus. хитры, ukr. хитрий). Palatalizacija *ky, *gy, *xy je na jugozahodu izpričana od 12., v severovzhodu in zahodu od 13. stoletja: lpl *kujixъ > киихъ (ok. 1120), Dpl *nebesъskujitъ > небесъскіѣмъ (1144), *kьnegyňi > княгини (1229), Dpl *někujitъ > нѣкимъ, Apl *porzďbniku > праздъники (1282).

Praslovanski *i se je v večjem delu ukrajiniščine velariziral in sovpadel z odrazom psl. *y (IGRJ: 126–127; IGUM: 160–162): psl. *i : *y > ukr. *y (psl. *lipa > rus. липа [l'ipa], brus. липа [l'ipa], ukr. липа [l'ypa]). Velarizacija psl. *i je dokumentirana od 2. polovice 11. stoletja: *nepravъdy > неправъди, *prikryvajetъ > прикривакъ, *ryba > рѣба (1073); *godiny > годынѣ, *ryby > рѣбы (1092). S to spremembo je najverjetneje v ukrajiniščini povezana tudi

¹⁶ Palatalizacije psl. *ky, *gy, *xy > *k'i, *g'i, *x'i ne izkazujejo nekateri severnoruski govori (RD 2013: 61).

depalatalizacija soglasnikov (IGUM: 169–171): psl. $*C^E > vsl. *C' > ukr. C / +[_ psl. *i, *e/*_b > ukr. i, e]$ (psl. $*nesti > vsl. нести > rus. нести́ [n'is't'i]$, brus. $не́сици [n'ěs'č'i]$, ukr. $нести́ [nestý]$).

Onezvenečenje izglasnih soglasnikov se je zgodilo v večjem delu ruščine in beloruščine ter v manjšem delu ukrajiniščine (IGRJ: 116–117; GGBM: 104): psl. $*-D_b/b > vsl. *-D > rus., brus. -T$ (psl. $*ledъ > rus. лёд [l'ót]$, brus. $лѣд [l'ót]$, ukr. $лід [l'id]$). Pojav je izpričan od 13. stoletja: lat. *Calendae* → *КАЛАНТЬ* (1282); $*otinъ > отинуть$ (1296).

Nesplošnovzhodnoslovanske glasovne značilnosti, ki so nastajale od 13. in 14. stoletja dalje (psl. $*u-/*_q-, *o- > nespl. rus., brus., ukr. vu-, vo-$; psl. $*ě > vsl. 'e > nespl. rus., brus. e$, SZ rus., ukr. i ; psl. $*g > J rus., brus., ukr. \gamma > h$; psl. $*o, *e > J rus., brus. a, 'a$ (ojevsko in ejevsko akanje); psl. $*e/*_C'a > S rus. e$; psl. $*š, *ž/*_d > vsl. *š', *ž' > š, ž$; psl. $*i/*_r^E > vsl. *r' > brus., ukr. r$; psl. $*c [*c'] > vsl. *c' > rus., brus. c$; psl. $*č [*č'] > Z rus., brus. č$; psl. $*v [v] > S rus. v/f$, J rus., brus., ukr. v/u ; psl. $*C_b/C, *C_b/C > vsl. *C_o/C > brus., ukr. CouC$), so še vedno ustvarjale precej obsežne areale ter so osnovne tri geolekte še dodatno razcepljale. Ker pa niso zaobjele tedaj že izoblikovanih treh geolektov v celoti (izjema je morda samo spreminjanje vsl. $*C_o/C > brus., ukr. CouC$), ne morejo biti genetska merila pri klasifikaciji vzhodne slovanščine na jezike.

2.2 Ruščina, beloruščina, ukrajiniščina

Vzhodna slovanščina (11. stoletje) je nastala iz neenotnega izhodišča z vsaj petimi osnovnimi starejšimi vzhodnoslovanskimi geolekti (severovzhodna, novgorodsko-pskovska, pološko-smolenska, poleško-kijevska, jugozahodna vzhodna slovanščina) s konvergentnim razvojem v okviru splošnovzhodnoslovanskih inovacij. Pozneje sta se oblikovali dve inovativni središči, tj. severovzhodno (»rusko«) in jugozahodno (»ukrajinsko«), iz katerih so se širile mlajše nesplošnovzhodnoslovanske inovacije (12.–13. stoletje), pri čemer zahodno (»belorusko«) obrobje (ali samo njegov del) izkazuje inovacije obeh: 1) severovzhodno vzhodnoslovanske in jugozahodno vzhodnoslovanske dvostranske inovacije: a) psl. $*CR_b/C, *CR_b/C > vsl. CR_b/C, CR_b/C > rus. *CR_o/C, *CR_e/C$; ukr. (in brus.) $*CR_y/C, *CR_i/C$; b) psl. $*_b/j, *_b/j > rus. *e_j, *o_j$; ukr. (in brus.) $*ij, *yj$; c) psl. $*e/*_b > vsl. *e > rus. (in brus.) 'o / +[_ *C^o, \#]$; ukr. $'o / +[*š, *ž, *č, *ž, *j _]$; 2) severovzhodno vzhodnoslovanska enostranska inovacija: psl. $*-D_b/b > vsl. *-D > rus. (in brus.) -T$; 3) jugozahodno vzhodnoslovanski enostranski inovaciji: a) psl. $*eC_b/b, *oC_b/b > ukr. (in JZ brus.) *ē, *ō$; b) psl. $*i : *y > ukr. y$; c) psl. $*C^E > vsl. *C' > ukr. C / +[_ psl. *i, *e/*_b > ukr. i, e]$.

Mlajši vzhodnoslovanski geolekti hierarhične stopnje jezika so nastali iz starejših vzhodnoslovanskih geolektov ter imajo naslednji model lingvogeneze in definicijske lastnosti: 1) ruščina (severovzhodni vzhodnoslovanski jezik) ima neenotno izhodišče (severovzhodna in novgorodsko-pskovska vzhodna slovanščina) in konvergentno spreminjanje v okviru (samo)ruskih inovacij na severovzhodnem obrobju vzhodne slovanščine (psl. $*CR_b/C, *CR_b/C > rus.$

*CRoC, *CReC; psl. **bj*, **bj* > rus. **ej*, **oj*); 2) ukrajiniščina (jugozahodni vzhodnoslovanski jezik) ima neenotno izhodišče (jugozahodna vzhodna in južni del poleško-kijevske vzhodne slovanščine) ter konvergentno spreminjanje v okviru (samo)ukrajinskih inovacij na jugozahodnem obrobju vzhodne slovanščine (psl. **eC_{b/ǫ}*, **oC_{b/ǫ}* > ukr. **ē*, **ō*; psl. **e/*_b* > ukr. 'o / +[**č*, **ž*, **š*, **j* _]; psl. **i* : **y* > ukr. *y*; psl. **C^E* > ukr. *C* / +[_ psl. **i*, **e/*_b* > ukr. *i*, *e*]); 3) beloruščina (zahodni vzhodnoslovanski jezik) ima neenotno izhodišče (pološko-smolenska in severni del poleško-kijevske vzhodne slovanščine) ter je prehodni geolekt na zahodnem obrobju vzhodne slovanščine, ki izkazuje del inovacij ruščine (psl. **e/*_b* > vsl. **e* > brus. 'o / +[_ **C^O*, #]; psl. **-D_{b/ǫ}* > brus. *-T*) in del inovacij ukrajiniščine (psl. **CR_bC*, **CR_bC* > brus. **CR_yC*, **CR_iC*; psl. **bj*, **bj* > brus. **ij*, **yj*; psl. **eC_{b/ǫ}*, **oC_{b/ǫ}* > JZ brus. **ē*, **ō*).

LITERATURA

- IGUM – Алексей Петрович БЕСПАЛЬКО, Николай Каллиникович БОЙЧУК, Михаил Андреевич ЖОВТОБРЮХ, Стефан Филиппович САМОЙЛЕНКО, Иван Иосифович ТАРАНЕНКО, ²1962: *Исторична граматика української мови*. Київ: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа».
- IGRJ = Виктор Иванович БОРКОВСКИЙ, Петр Саввич КУЗНЕЦОВ, ⁴2007 (¹1963): *Историческая грамматика русского языка*. Москва: Издательство ЛКИ.
- BD = Эвелина Даниловна БЛІНАВА, Евдокия Степанова МЯЦЕЛЬСКАЯ, ²1980 (¹1969): *Беларуская дыялекталогія*. Мінск: Выдавецтва «Вышэйшая школа».
- Karol DEJNA, 1981: *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Warszawa, Łódź: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Макс ФАСМЕР, 1964, 1967, 1971, 1973: *Этимологический словарь русского языка I–IV*. Москва: Издательство «Прогресс».
- Федот Петрович ФИЛИН, 1972 (2006): *Происхождение русского, украинского и белорусского языков*. Москва: КомКнига.
- Клавдия Васильевна ГОРШКОВА, 1972: *Историческая диалектология русского языка*. Москва: Просвещение.
- GGBM = Федор Михайлович ЯНКОЎСКИ, 1974: *Гістарычная граматыка беларускай мовы I: Уводзіны. Фанетыка*. Мінск: Выдавецтва «Вышэйшая школа».
- Людмила Эдуардовна КАЛНЫНЬ, 1995: Рефлексия праславянского латерального сонанта (*I). *Восточнославянские изоглоссы 1*. Москва: Наука. 14–20.
- –, 2000a: Отношение к признакам вокальность/консонантность в фонетике восточнославянских языков. *Восточнославянские изоглоссы 3*. Москва: Наука. 10–30.
- –, 2000b: Фонетические диалектные различия, обусловленные рефлексацией прасл. сочетаний плавных сонантов с редуцированными гласными. *Восточнославянские изоглоссы 3*. Москва: Наука. 31–38.

Лінгвістичная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак. Мінск: Акадэмія навук БССР, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа, 1969.

Надежда Николаевна ПШЕНИЧНОВА, 1995: Гласные на месте редуцированных **ъ*, **ї*. *Восточнославянские изоглоссы* 1. Москва: Наука. 20–32.

Русская диалектология. Под редакцией Р. И. Аванесова и В. Г. Орловой. Москва: Академия наук СССР, Институт русского языка, 1964.

RD = *Русская диалектология*. Под редакцией Л. Л. Касаткина. Москва: Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова, ³2013.

George Y. SHEVELOV, 1964: *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

—, 1979: *A Historical Phonology of the Ukrainian Language*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag. Ukrajinski prevod: Юрій ШЕВЕЛЬОВ, 2002: *Історична фонологія української мови*. Харків: АКТА.

Алексей Александрович ШАХМАТОВ, 1915: *Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка*. Петроградъ: Типографія Императорской академіи наукъ.

Matej ŠEKLI, 2013a: Genetolingvistična klasifikacija južnoslovanskih jezikov. *Jezikoslovni zapiski* 19/1, 71–99.

—, 2013b: Genetic classification of West Slavic languages. *Miklošičeva monografija: ob dvestoletnici rojstva Franca Miklošiča*. Uredil Marko Jesenšek. Ljutomer: Gimnazija Franca Miklošiča. 101–115.

Александра Валерьевна ТЕР-АВАНЕСОВА, 1995: Рефлексы **а* и **ѣ* под ударением. *Восточнославянские изоглоссы* 1. Москва: Наука. 32–43.

—, 2006: Рефлексы *ѣ* под ударением. *Восточнославянские изоглоссы* 4. Москва: Наука. 41–67.

Леонид Лазаревич ВАСИЛЬЕВ, 1929: *О значении каморы в некоторых древнерусских памятниках XVI–XVII веков: к вопросу о произношении звука о в великорусском наречии*. Сборник по русскому языку и словесности I/2. Ленинград.

Paul WEXLER, 1977: *Historical Phonology of the Belorussian Language*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag. Beloruski prevod (z dopolnjeno literaturo): Пол ВЭКС-ЛЕР, 2004: *Гістарычная фаналогія беларускае мовы*. Мінск: Выдавец І. П. Логвінаў.

Андрей Анатольевич ЗАЛИЗНЯК, ²2004 (¹1995): *Древненовгородский диалект*. Москва: Языки славянской культуры.

Федор ЖИЛКО, ¹1955 (²1966): *Нариси з діалектології української мови*. Київ: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа».

GENETIC CLASSIFICATION OF EAST SLAVIC LANGUAGES

East Slavic (ESL.) (11th c. AD) has a divergent starting point, characterized by at least five major older East Slavic geolects (i. e., North-Eastern, Novgorod-Pskov, Polock-Smolensk, Poles'e-Kijev, and South-Western East Slavic), which converged through a set of Common East Slavic innovations. For a later stage in the development of East Slavic two focal areas can be outlined. The North-Eastern (»Russian«) and South-Western (»Ukrainian«) areas thus came to represent two centres of spread of many younger non-Common-Slavic innovations (12th–13th centuries). The Western (»Belorussian«) margin (or possibly only a part of it), however, is typically characterized by innovations common to both areas: 1) North-Eastern East Slavic and South-Western East Slavic bilateral innovations: a) PSl. $*CR_{\bar{b}}C$, $*CR_{\bar{b}}C$ > ESL. $CR_{\bar{b}}C$, $CR_{\bar{b}}C$ > Russ. $*CRoC$, $*CREC$; Ukr. (and Bruss.) $*CRyC$, $*CRiC$; b) PSl. $*_{\bar{b}}j$, $*_{\bar{b}}j$ > Russ. $*ej$, $*oj$; Ukr. (and Bruss.) $*ij$, $*yj$; c) PSl. $*e/*_{\bar{b}}$ > ESL. $*e$ > Russ. (and Bruss.) $'o / +[_ *C^0, \#]$; Ukr. $'o / +[*\check{s}, *\check{z}, *\check{c}, *\check{z}, *j_]$; 2) North-Eastern East Slavic unilateral innovation: PSl. $*-D_{\bar{b}/\bar{b}}$ > ESL. $*-D$ > Russ. (and Bruss.) $-T$; 3) South-Western East Slavic unilateral innovations: a) PSl. $*eC_{\bar{b}/\bar{b}}$, $*oC_{\bar{b}/\bar{b}}$ > Ukr. (and SW Bruss.) $*\bar{e}$, $*\bar{o}$; b) PSl. $*i : *y$ > Ukr. y ; c) PSl. $*C^E$ > ESL. $*C'$ > Ukr. $C / +[_$ PSl. $*i$, $*e/*_{\bar{b}}$ > Ukr. i , e].

Younger East Slavic geolects were formed on the basis of older East Slavic geolects. According to their defining characteristics, the following models of their linguogenesis can be established: 1) Russian (i. e., North-Eastern East Slavic language) has a divergent starting point (North-Eastern and Novgorod-Pskov East Slavic) and is further characterized by convergent Russian innovations of the North-Eastern margins of East Slavic (PSl. $*CR_{\bar{b}}C$, $*CR_{\bar{b}}C$ > Russ. $*CRoC$, $*CREC$; PSl. $*_{\bar{b}}j$, $*_{\bar{b}}j$ > Russ. $*ej$, $*oj$); 2) Ukrainian (i. e., South-Western East Slavic language) has a divergent starting point (South-Western and southern part of Poles'e-Kijev East Slavic) and is subsequently characterized by (convergent) Ukrainian innovations of the South-Western margins of East Slavic (PSl. $*eC_{\bar{b}/\bar{b}}$, $*oC_{\bar{b}/\bar{b}}$ > Ukr. $*\bar{e}$, $*\bar{o}$; PSl. $*e/*_{\bar{b}}$ > Ukr. $'o / +[*\check{c}, *\check{z}, *\check{s}, *j_]$; PSl. $*i : *y$ > Ukr. y ; PSl. $*C^E$ > Ukr. $C / +[_$ PSl. $*i$, $*e/*_{\bar{b}}$ > Ukr. i , e]); 3) Belorussian (i. e., Western East Slavic) has a divergent starting point (Polock-Smolensk and northern part of Poles'e-Kijev East Slavic) and represents a transitional gelect on the western margins of East Slavic, displaying a set of innovations typical of Russian (PSl. $*e/*_{\bar{b}}$ > ESL. $*e$ > Bruss. $'o / +[_ *C^0, \#]$; PSl. $*-D_{\bar{b}/\bar{b}}$ > Bruss. $-T$) as well as Ukrainian (PSl. $*CR_{\bar{b}}C$, $*CR_{\bar{b}}C$ > Bruss. $*CRyC$, $*CRiC$; PSl. $*_{\bar{b}}j$, $*_{\bar{b}}j$ > Bruss. $*ij$, $*yj$; PSl. $*eC_{\bar{b}/\bar{b}}$, $*oC_{\bar{b}/\bar{b}}$ > SW Bruss. $*\bar{e}$, $*\bar{o}$).